Юлія Гамоцька

ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ ШИЇТСЬКОГО КОРПУСУ ХАДІСІВ.

При вивченні масиву мусульманських *хадісів* увага традиційно приділялась сунітським колекціям, а шиїтська спадщина в своїй більшості залишалась менш дослідженою. Вивчення цього пласту почалося порівняно недавно. Предметом нашого дослідження є розгляд та виокремлення етапів формування шиїтського корпусу *хадісів*. Відзначаючи близькість шиїтських та сунітських традицій за змістом, слід, проте, відзначити, що між ними існують певні розбіжності.

Особливістю шиїтської колекції є те, що процес її "створення" тривав більше ніж два сторіччя. В сунітському ісламі *хадіси* обмежуються висловами Пророка. Шиїтські ж *хадіси* включають усі вислови Пророка, визнані шиїтами, а також традиції *імамів*, від Алі б. Абі Таліба до Магді. Хоча існує чітка різниця між висловами Пророка (*ал-хадіс ан-набаві*) й *імамів* (*ал-хадіс ал-валаві*), обидва їх типи є складовими однієї колекції.

Причиною цього є шиїтська концепція *імамату*. Для шиїтів *імам* - це людина, що містить у собі "світло Мухаммада" (*ан-нур ал-мухаммаді*). Це світло було передано іншим *імамам* через Фатіму, дочку Пророка, й Алі, першого *імама*. Цей ланцюжок закінчується на прихованому *імамі*, який має з'явитися в якості Магді. Результатом присутності цього світла є те, що *імам* вважається безгрішним і володіє абсолютним знанням. Вважається, що його слова виходять із джерела невичерпної мудрості, адже *імами* є продовженням світла Пророка, і саме від нього виходять їх слова. Тому шиїти стверджують, що висловлювання *імамів* є продовженням *хадісів* Пророка. Ця концепція пояснює той факт, що в шиїзмі період створення масиву *хадісів* охоплює два сторіччя й обидва їх види розглядаються як єдине ціле.

Інша відмінність між шиїтською і сунітською колекціями полягає у відношенні до авторитету після смерті Пророка. У сунітському ісламі першорядна роль у передачі висловлювань Мухаммада надається його сподвижникам. На думку шиїтів, ці люди, за деяким винятком, підтримують нелегітимний уряд, і не можуть служити надійними передавачами. На відміну від *імамів*, сподвижники - прості смертні, яким властиво помилятися; з точки зору шиїтів, це позбавляє їх будь-якого авторитету. Таким чином, другою відмінністю є різниця в підходах при оцінці достовірності повідомлення; як результат, має місце різниця в *існадах*.

Суніти, що не визнають шиїтську теорію *імамату*, більшість *існадів* вважають неприйнятними. Трапляється, що в шиїтських *існадах* зустрічаються сподвижники. Це має місце в двох випадках: коли послідовник Пророка є *імамом*, чи передає від *імама*, або в антисунітській полеміці, коли відверто шиїтська точка зору передається антишиїтським сподвижником. Варто відзначити, що деякі прихильники Пророка, що визнані шиїтами як проалідські, іноді з'являються в *існадах*, передаючи повідомлення безпосередньо від Мухаммада без *імама*. Очевидно, вони були так наближені до Алі, що їх слова сприймалися як такі, що мають його схвалення. Основними серед проалідських сподвижників є: Сальман ал-Фарісі, Абу Дарр ал-Гіфарі, ал-Мікдад б. 'Амр, Хузайфа б. ал-Йаман і 'Аммар б. Ясір. Цікавим вийнятком є Джабір б. 'Абдалла б. 'Амр ал-Ансарі (пом. у 77-78/696-697р.). Він був одним із самих відданих Пророку сподвижників і передав 1540 традицій, з яких 210 зареєстровані в роботах Бухарі і Мусліма. Шиїти ж вважають його вірним послідовником *агл ал-байт*. У шиїтських *існадах* він зустрічається між 5-м шиїтським *імамом* і Пророком. До того ж це єдиний сподвижник у шиїтській літературі, від якого *імам* передає традицію [Kohlberg, 1991, *143*].

Шиїтські вчені стверджують, що перша збірка *хадісів* була написана Алі б. Абі Талібом і продиктована йому Пророком. Ця книга нібито належала *імаму* ал-Бакиру (пом. у 732р.). Згадується, що *імам* наказав своєму сину принести її, щоб показати ал-Хакаму б. 'Утайба (пом. 113 чи 114/731чи 732р.) у зв'язку з виниклою серед послідовників *імама* суперечкою [Sachedina, 1988, *63*].

Відомо, що найдавніші колекції шиїтських *хадісів* називалися *усул* (однина - *асл*). Це колекції традицій одного *імама*, почуті безпосередньо від нього або через посередника. Вважається, що перша така колекція була написана Сулаймом б. Кайсом ал-Гілалі ал-'Амірі (пом. у 694 чи 714р.) і називалася *"Kitāb Sulaym b. Qays"* ("Книга Сулайма б. Кайса"). Автор цієї книги помер за правління Умаййада ал-Хаджджаж б. Юсуф, губернатора Іраку. Ібн ан-Надім вважає її першим шиїтським тво-

ром. Однак, її автентичність є спірним питанням [Buckley, 1998, 180]. Шиїти стверджують, що велику кількість *усулей* було створено на початку халіфату ‘Аббасидів послідовниками ас-Садика (пом. у 765р.). Серед них можна відзначити *“Kitāb an-navādīr fī-l-hadīś”* (“Книга рідкісних хадісів”), автором якої є Куфан Абу Хамза Сабіт б. Дінар (пом. у 767р.), а також *усулі* Джа‘фара б. Мухаммада б. Шурайха (пом. у 776р.) і жителів Куфи Абу л-Фадла ‘Асима б. Хумайда і Зайда б. Заррада, Зайда ан-Нарсі, ‘Абд ал-Маліка б. Хакіма, Мусанні б. ал-Валіда, Халеда б. Халафа. Усі вони померли наприкінці VIII ст. і були сподвижниками ас-Садика і ал-Бакира. Існувало чотириста таких *усулей*, кожна з яких мала свого автора. Список всіх авторів *усулей* наводить у своїй статті Kohlberg [Kohlberg, 1991, *128-166*]. В них були зафіксовані *хадіси* без дотримання будь-якої класифікації (метою їх записування було не складання книги, а намір зафіксувати традиції для подальшого збереження і передачі). Складання *усулей* продовжувалося до смерті 11 *імама* ал-Хасана ал-‘Аскарі (пом. у 260/873р.). Ймовірно, що усі вони зберігалися в бібліотеці Шахпура Карха у Багдаді і були втрачені, коли в 448/1056р. вона була спалена Тугрулом і турками при завоюванні міста. Відомо, що з чотирьохсот рукописів *усулей* до наших днів дійшло 13. Нині вони зберігаються в бібліотеці Тегеранського університету. Збережені *усулі* містять традиції історичного, доктринального, юридичного і полемічного характеру. Їхній зміст відображає основні характеристики шиїзму: вихваляння *агл ал-байт* і *імамів*, критика ворогів, акцентується увага на тому, що саме шиїзм є правдивим і єдино вірним втіленням послання Мухаммада.

У подальшому *усулі* були систематизовані тематично. Твори цього типу називаються *“мубавваб”* і *“джавами‘”*. Приклади таких робіт з’явилися вже при Джа‘фаре ас-Садиці. Існують колекції під назвами *“Kitāb mubawwab fī –ħalāl wa-l-ħarām”* (“Розподілена по главах книга про дозволене та заборонене”) наступних авторів: Гіяса б. Ібрагіма ат-Тамімі (басрієць, що жив у Куфі), Мас‘ада б. Зіяда ал-Куфі, Ібрагіма б. Мухаммада б. Абі Яхьі ал-Мадані (пом. у 800р.). Всі автори посилалися на ас-Садика і були його сучасниками. Слід відзначити також “*Kitāb fī –šarāi´‘ mubawwab*” (“Розподілена по главах книга про законоположення.”) автора Вухайба б. Хафса ал-Джурайрі; “*Kitāb al-qađayā al-mubawwab*” (“Розподілена по главах книга про основні положення”) автора Ісма‘іла б. Абі Халіда ал-Куфі; “*Kitāb fī –sayri –l-abwāb min –al-ħalāl wa-l-ħarām*” (“Розподілена по главах книга про дозволене та заборонене”) автором якої є ‘Абдалла б. Сінан та *“Al-arba‘umi´a masala fī -abwāb min –al-?alāl wa-l-?arām”* (“Чотириста питань в главах про дозволене та заборонене”) Куфана Мухаммада б. Мусліма б. Рабба (пом. у 767). Усі згадані автори також були сучасниками ас-Садика. Серед творів *джами’* варто згадати твір *“Ǧāmi‘”* (“Збірка”) Алі б. Хамзи ал-Батаіні, *“Kitāb al-ǧāmi‘”* (“Книга – збірка.”) Муси б. ал-Касим б. Му‘авії ал-Баджалі (обидва автори записували *хадіси* від Садика) і *“Ǧāmi‘u –l-aśār”* (“Збірка переказів.”) Юнуса б. ‘Абдуррахмана (пом. у 823р.), що записав *хадіси* від Муси ал-Казима (пом. у 799р.).

Серед шиїтських збірників традицій є ті, які стосуються привілея *імама*, як відігравати особливу роль у громаді. Один із самих ранніх творів такого напрямку є *“Başa´ir ad-darağat”* (“Погляди на категорії”) Мухаммада б. ал-Хасана ас-Саффара ал-Куммі (пом. у 290/903р.) [Kohlberg, 1990, *587*]. Цей твір існує у двох варіантах, один із яких є скороченим варіантом першого. Шиїти стверджують, що ас-Саффар включив у *“al-Başa´ir”* багато висловлювань з документу *(сахифа)*, що його Пророк нібито продиктував Алі. Багато з традицій, що зустрічаються в *“al-Başa´ir”*, в минулому приведені Абу Джа‘фаром Мухаммадом б. Я‘кубом ал-Кулайні в його *“al-Uşul min al-kāfī”*(“Основи [релігії] з *ал-Кафі*”.).

Робота по колекціонуванню і систематизації шиїтських традицій здійснювалася шиїтськими вченими в різних куточках ісламського світу. Шиїтські збирачі *хадісів*, як і сунітські, подорожували в пошуках достовірних традицій. З ранніх часів халіфату важливими центрами збирання шиїтських *хадісів* були Куфа і Кумм; Багдад був місцем, де сходились обидві гілки. Саме тут зустрічалися збирачі *хадісів*, і саме сюди вони найчастіше переселялися для постійного місцепроживання. У процесі колекціонування традицій збирачі перевіряли їх на автентичність і оголошували слабкими ті, в *існадах* яких зустрічалися ненадійні передавачі. Таке активне збирання *хадісів* алідських *імамів* пояснювалось інтелектуальною активністю шиїтів, що є результатом наступних подій.

По-перше, це окультація 12-го *імама*. За малою окультацією у 329/941р. настала велика. Під

час неї шиїти залишилися без прямих представників *імама*, що послужило поштовхом до інтелектуальної активності шиїтських *улемів*. З метою вижити в умовах доктринальних нападів з боку нешиїтів і інших шиїтських сект вони стали обґрунтовувати і систематизувати імамітське кредо.

Ще одним поштовхом до активності шиїтів був прихід до влади у центрі ‘Аббасидського халіфату династії Буїдів. Під час їх правління шиїти могли вільно висловлювати свої погляди. Не дивно, що в цей період центр шиїтської активності перемістився з Кумма в Рейй, а незабаром - і в Багдад. Для шиїтських *хадісів* і для розвитку інших релігійних наук час Буїдів став періодом першорядної важливості, оскільки саме тоді були написані фундаментальні праці і сформувалися основи імамітського богослов‘я і *фикгу*.

Хадіси були самою ранньою формою шиїтської літературної діяльності. Весь масив шиїтських *хадісів* був створений ще до початку великої окультації. Більшість шиїтських *хадісів* дійшли до наших днів завдяки систематизації, зробленій вченими в період Буїдів. Вони класифікували наявний матеріал, зробивши у такий спосіб його більш доступним.

Існує чотири канонічні колекції:

1. “*al-Kāfī fī –‘ilmi-d-dīn*” (“Достатній [трактат] з релігійних наук”). Він містить 16099 традицій і вважається першою по важливості колекцією.

2. *“Man lā yaħđuruhu al-faqīh”* (“ Тому, з ким поряд немає *факига*”), автором якого є Абу Джа‘фаром Мухаммадом б. Алі б. Бабавайгі ал-Кумі (пом. у 381/991р.). Цей твір містить 9044 *хадісів*.

3. *“Taħźīb al-aħkām”* (“Виправлення суджень”). Твір було написано Абу Джа‘фаром Мухаммадом б. ал-Хасаном Тусі (пом. у 460/1068 р.). Він містить 13590 *хадисів*.

4. *“al-Istibşar fī-mā ĥtalafa min al-aĥbār”* (“Намагання зрозуміти відмінності в переказах”). Автором є також Тусі. Книга містить 5511 *хадісів*.

Твір *“al-Kāfī”* є першою класичною збіркою. Він охоплює всі галузі богослов’я та права і включає все, що було відоме імамітам на момент окультації 12-ого *імама*. У системі реєстрації передавачів Кулайні дотримувався методу, характерного раннім авторам, приводячи повний ланцюжок, або пропускавши його, якщо він уже зустрічався раніше. *“al-Kāfī”* неодноразово видавався. Відомо, що на нього було написано 22 коментарі.

“*Man lā yahđuruhu al-faqīh*” є найважливішим твором Ібн Бабавайгі. Вважається другою за значенням колекцією *хадісів* після *“al-Kāfī”*. У реєстрації імен передавачів автор дотримувався методу, відмінного від методу Кулайні. Ібн Бабавайгі, як правило, не називає імена перших у ланцюзі передавачів, вказуючи в *існаді* тільки останніх. Такий метод був обраний для досягнення стислості. У введенні автор зазначав, що ним були включені тільки ті традиції, на підставі яких могла бути винесена *фетва*. Усі традиції взяті зі збірників, автентичність яких є загальновизнаною. Іноді автор зазначає книгу, звідки була взята та чи інша традиція, або просто джерело передачі, не вказуючи всього ланцюга. На даний твір написано більше 20 коментарів.

“Taħźīb al-aħkām”. При складанні цієї колекції Тусі зробив багато запозичень з чотирьохсот *усулей*. Частина роботи, що стосується *тагара* (ритуальне очищення) і *салат* (молитва) є результатом опрацювання твору Мухаммада б. Мухаммада б. ан-Ну‘мана аш-Шайха ал-Муфіда (пом. у 413/1022р.) *“al-Muqni‘a”* (“Переконливий [трактат]”). Вона була написана за життя Муфіда, коли самому автору було 25-26 років. На цей збірник відомі близько 16 коментарів.

“al-Istibşar fī-mā ĥtalafa min al-aĥbār”. Твір розподіляється на три частини. У двох перших мова йде про молитву. Третя включає всі інші теми *фикгу*. Зустрічаються також деякі фрагменти з *“at-Taħźīb”*. Авторський рукопис зберігається в бібліотеці в Наджафе. На жаль, жодне з існуючих видань не було з ним досі співставлено.

Серед колекцій традицій існує багато тематичних. Наприклад, є традиції, у яких говориться про особливий статус *імамів*, є й такі, де йдеться про особливе право Алі керувати громадою після смерті Пророка. Вказаного типу традицій настільки багато, що вони групувалися під заголовками *“Haşa´iş”* (“Особливості”), *“Manāqib”* (“Заслуги”), *“Fađa´il ‘Ali”* (“Високі якості Алі”). Вони походять ще з Умаййадського періоду. В ранніх колекціях описуються заслуги алідів і їхня прерогатива на халіфат. Типовими є твердження про те, що Алі був першим після Пророка, хто прийняв іслам, що він часто рятував Пророку життя і був разом з ним під час нічної подорожі *мі‘раж*. Серед великої

кількості робіт цього напрямку варто згадати *"Haşa´iş amīr al-mu´minīn"* ("Якості ватажка правовірних") Мухаммада б. ал-Хусайна аш-Шаріфа ар-Ради (пом. у 406/1015р.). Викладенню біографії *імама* Алі приділив багато уваги Мухаммад б. Мухаммад б. ан-Ну'ман аш-Шайх ал-Муфід у своєму творі *"Kitāb al-iršād fī ma'rifat ħuğuğ alla 'ala –l-'ibād"* (" Направляюча книга в знанні доказів Аллаха для роду людського") [Mufid, 1981]. Ал-Муфід окремо зібрав прошиїтські традиції, що відносяться до битви верблюда в книзі під назвою *"Kitāb al-ğamal"* ("Книга про битву верблюда"). Десятки авторитетних колекцій, складених тематично, залишив після себе й Ібн Бабавайгі. Наприклад, його *"at-Tawħīd"* ("Єдинобожжя") являє собою збірку традицій, які підтверджують єдність Бога. Його *"'Uyūn ahbār ar-rīđā"* ("Найкраще з традицій про *імама* ар-Риду") є колекцією традицій, присвячених *імаму* Алі ар-Рида (пом. у 818р.). Цей твір, серед іншого, описує матір *імама*, пояснює вибір імені *імама*, а також містить традиції, що стосуються обставин його смерті й чудес, що нібито здійснилися на його могилі. Існують тематичні зібрання *хадісів*, пояснюючих той факт, що, наприклад, кількість *імамів* не перевищує дванадцять. Прикладом такого збірника є твір *"Kifayatu –l-aśār fī –n-nuşuş 'alā –l-a´imma –l-iśna'ašar"*. ("Достатня [кількість] переказів про зміст числа 12"). Його автором вважають 'Алі б. Мухаммада б. Алі ал-Хаззаза ар-Разі (пом. у 381/991р.). Ібн Бабавайгі в *"al-Hişal"* ("Підсумок") описує традиції, де згадуються цифри. В 12 главах автор приводить усі тра-диції, що містять цифри від 1 до 12. В *"al-Ihtiğağ"* ("Аргумент") Абу Мансур Ахмад Ібн Алі ат-Табарсі (пом. у 599/1202-3р.) зібрав колекцію традицій, присвячених дискусіям *імамів* з опонента-ми. Окремою темою для тематичних збірників того часу була окультація. Найвідомішою і найповн-ішою збіркою з цієї проблематики вважається твір Тусі *"Kitāb al-gayba"* ("Книга про окультацію"). Відомими і визначними творами по окультації є роботи двох більш ранніх авторів: Ібн Бабавайгі *"Ikmāl ad-dīn wa-itmām an-ni'ma"* ("Доповнення віри і завершення благоденства") і твір учня Ку-лайні Абу Абдалла Мухаммада б. Ібрагіма Ібн Зайнаба ал-Катіба ан-Ну'мані (пом. у 360/971р.) *"Kitāb al-gayba"* ("Книга про окультацію").

Шиїтські юридичні традиції були започатковані ще за часів виникнення ісламу. Вчені-шиїти стверджують, що самим раннім твором з юридичної тематики є "*Kitāb as-sunān wa-l-ahkām wa-l-qađayā*" ("Книга переказів, норм і положень"), написана сподвижником Мухаммада Ібрагімом Абу Рафі', що вмер під час *імамату* Алі [Kohlberg, 1990, 587]. Цей твір з часом було загублено. Багато юридичних традицій було знайдено в чотирьохстах *усулях*, а також у складених на їхній основі чотирьох канонічних колекціях *хадісів*, де традиції зібрані за тематичною ознакою.

Часто традиції передавалися *шейхами*, які диктували їх своїм учням. Твори такого типу називаються "*амалі"* і вважаються дуже авторитетними, особливо якщо *шейх* належав до кола знаменитих вчених. *"Амалі"* іноді називали *"мажалис"*, оскільки вони диктувалися на відповідних зібраннях. Майже усі відомі вчені є авторами творів цього жанру. В таких колекціях *хадіси* зібрані не за тематичним принципом, а заторкують юридичні, доктринальні й історичні питання; при цьому дається пояснення складних для розуміння традицій.

Після того, як було укладено чотири класичні колекції *хадісів*, почався процес їх коментування. Значна кількість коментарів так і не дійшла до наших часів. Чергового імпульсу процесу укладання нових збірників *хадісів* було надано в період Сефевидів. Автори таких пізніх колекцій збирали і коментували традиції, що увійшли в так звані "чотири книги" (йдеться про класичні збірники *хадісів*, згадані вище). З пізніх колекцій широко визнаними вважаються твори "трьох Мухаммадів":

1. *"Kitāb al-ğāmi' al-wāfī"* ("Всеобіймаюча книга") Мухаммада б. Муртада Мулли Мухсіна Файда ал-Кашані (пом. у 1091/1680р.). У цій книзі зібрані *хадіси* з усіх 4-х збірок; не включені повторення ; прокоментовані найважчі для розуміння традиції.

2. *"Waşa´il aš-šī'a"* ("Засоби шиїтів") Мухаммада б. Хасана ал-Хурр ал-Амілі (пом. у 1104/1692-93р.). Сьогодні цей твір – один із найбільш популярних і, як і попередній збірник, є поєднанням чотирьох класичних текстів.

3. *"Biħār al-anwār"* ("Океани огнів") Мулли Мухаммада Бакира б. Мухаммада Такі ал-Мажлісі (пом. у 1110/1699-1700). Цю книгу називають енциклопедією шиїтських *хадісів*. За обсягом вона є більшою будь-якого іншого шиїтського чи сунітського збірника *хадісів*. Ця книга видається спробою зібрати в одне ціле всі шиїтські традиції і класифікувати їх тематично. Її особливістю є те, що до

шиїтських традицій додані *хадіси* із сунітських джерел. Незважаючи на те, що книга так і залишилася незакінченою, вона є цінним джерелом шиїтської історії, доктрини і традиції. Про популярність твору говорить той факт, що, незважаючи на його досить значний розмір, його було двічі видано в XIX столітті у формі літографії. Сучасне видання складає 110 томів, кожний з яких включає близько чотирьохсот сторінок. Існує індекс до *"al-Biħār"* під назвою *"Safinat al—biħār wa-madīnatu -l-ħikami –l-aśār"* ("Корабель "Біхар" та місто мудрих висловів і переказів"); його склав ʻАббас б. Мухаммад Ріда ал-Куммі (пом. у 1940р.).

Коли процес поділу шиїтів на велику кількість сект і підсект завершився, дедалі більшого розмаху набув процес фальсифікації традицій. Цей факт має різні пояснення, а відтак з часом став актуальним їх критичний аналіз. Наслідком інтелектуальної діяльності по колекціонуванню *хадісів* стала поява нової науки *ʻілм ар-ріджаль*. Її представники аналізують *існад*, досліджують зміст *хадісу*, поставивши перед собою мету відокремити автентичні традиції від фальсифікованих.

Оскільки *ʻілм ар-ріджаль* тяжіє до науки про *хадіси*, ми розглянемо основні етапи її розвитку. Вона є одним із напрямків юридичних наук і займається дослідженням статусу передавача з метою вивчити можливість прийняття його прецеденту як авторитетного і юридично прийнятного. Представники *ʻілм ар-ріджаль* вивчають інформацію про відомих передавачів (*ріджаль*), визначаючи рівень автентичності конкретної традиції. Як правило, передавачів класифікують за наступними категоріями: *сіка* ("надійний") чи *даʻіф* ("слабкий"), *маджгуль* ("невідомий") чи *казуб* ("брехун"). На основі такого дослідження *хадіси* поділяються відповідно на: *сахіх* ("справжній"), *мувассак* ("достовірний"), *хасан* ("досить достовірний"), *даʻиф* ("слабкий").

Існад в *хадісі* складає ланцюжок передавачів, що веде традицію до реального джерела її походження. Такий ланцюг і звʻязок необхідні для підтвердження автентичності повідомлення. Щоб показати шлях передачі традиції, імамітські передавачі використовували різні технічні терміни. Якщо передавач особисто "чув" повідомлення від учителя, то на це вказує *"хаддасані"* ("він мені розповів"); якщо ж повідомлення було почуто в групі, то про це свідчить *"хаддасана"* ("він розповів нам"). Якщо переданий матеріал був прочитаний передавачу, то про це ми довідуємось з *"ахбарані"* ("він (*прим.* звичайно вчитель) повідомив мені") чи відповідно *"ахбарана"* ("він повідомив нам, прочитавши текст"). Учитель, який викладав науку про *хадіси*, в *існадах* відігравав важливу роль, адже саме він пояснював незрозумілу традицію. Тільки після того, як учень записував традицію, він міг отримати дозвіл на її передачу іншим, додавши до *існаду* форму, що вказує на авторитет його вчителя. Таким чином традиції перебували в постійному обігу.

Встановлення особистості вчителя і тих, хто мав з ним безпосередній контакт, мало велике значення для *існадів*, так як було єдиним способом упевнитися в автентичності колекції. *Існади* містять важливу інформацію про шляхи передачі традицій, повідомляючи кому і від кого в різний час вона переходила . Крім того існад дає уявлення про те, хто в кого учився, і хто мав дозвіл ("*іджаза*") цитувати традицію від того чи іншого авторитету.

Про детальне вивчення *існадів* за ранніх часів свідчить значна кількість творів по *ріджаль*, написаних у X-XI ст. Ранні укладачі книг по *ріджаль* як правило відносили до різних розділів авторів *усулей* і авторів звичайних збірок *хадісів*. Першим вченим, який започаткував саме таку класифікацію, був Абу ал-Хусайн Ахмад б. ал-Хусайн ал-Гадаʻірі (пом. у 411/1020р.). Він написав дві роботи по *ріджаль*: в одній мова йде про укладачів *кутуб*, а в іншій - про авторів *усулей*. Ці твори не збереглися, але на них існують посилання [Sachedina, 1988, *63*].

Розвиток науки *ріджаль* привів до необхідності активізації пошуків біографічної інформації про передавачів *хадісів*. Це, у свою чергу, зумовило збільшення кількості творів з *ріджаль*. З появою твору *"Riğal"* ("Передавачі") Тусі розвитку науки було надано нового поштовху. Дотримуючись досвіду свого вчителя ал-Гадаʻірі, автор приділяв особливу увагу питанню класифікації передавачів, які було віднесено до категорій: а) тих, хто чув безпосередньо від *імама* (автори *усул*) і б) тих, хто одержав повідомлення через посередника (автори *кутуб*). Крім цього, Тусі згрупував передавачів в залежності від того, чи вони жили в період, що слідував періоду *імамів*, чи вони передавали традиції від своїх учителів по *хадісах*. Він класифікував передавачів на дві групи: тих, хто передавав безпосередньо від *імама*, і тих хто передавав через посередника; їх було розміщено у хронологічному по-

рядку, а також розподілено на два типи.

Існували передавачі, автентичність яких згодом не знаходила підтвердження. Це пояснювалось тим, що вони з певного часу визнавали *імамом* того, хто не належав до 12 загальновизнаних імамів. Згідно науки *ріджаль*, таких непослідовних учених відносили до категорії тих, хто дотримувався помилкових навчань (*"ал-мазагіб ал-фасида"*). Однак, Тусі, а також деякі інші вчені не вважали їх "слабкими" *("да'иф")*, а визнавали "за тих, хто заслуговує на довіру" (*"сика"*).

Тусі, автор двох з чотирьох існуючих класичних збірок традицій, досліджував літературу по *хадісах*, а також вивчав *існади*, особливу увагу приділяючи їх автентичності. Після складання згада-них двох збірок, він написав дві книги:*"Kitāb ar-riğal"* ("Книга про передавачів") і про шиїтських авторів *"Fihrist"* ("Покажчик"). В *"Riğal"* він досліджує на автентичність не тільки ланцюжок пере-давачів, але й вказує підсекти шиїтів, до яких відносяться ці люди. В такий спосіб повідомляється інформація про рівень автентичності передавачів. У "*Fihrist*" він перелічує авторів, які чули тради-цію безпосередньо від *імама*, і, відповідно, склали книги по *усул*, що, у свою чергу, стали джерелами при складанні літератури по *хадісах*. При складанні власного *"Fihrist"* Тусі використав інформацію з одноіменного твору Ібн ан-Надіма.

Іншою важливою працею по *ріджаль* став твір *"Kitāb ar-riğāl"* ("Книга про передавачів") Абі ал-'Аббаса Ахмада б. Алі ан-Наджаші (пом. у 450/1058р.). Наджаші, як і Тусі, розмістив свій матер-іал в алфавітному порядку. Спочатку вказувалось ім'я, потім повне ім'я автора, місце його походжен-ня, повідомлялась інформація про його надійність як передавача. Ця інформація супроводжувалась списком творів автора. *"Фіхрісти"* Тусі та Наджаші містять повний список шиїтських творів, відо-мих у сучасному їм Багдаді, а також додаткову інформацію з *ріджаль*. Два названих твори, а також *"Kitāb ar-riğāl"* Тусі та його скорочений варіант, виконаний Мухаммадом б. 'Омаром б. 'Абдал'азі-зом ал-Кашші (пом. у 369/979-80р.) під назвою *"Ihtiyār ma'riati –l-riğal"* ("Вибіркова інформація про передавачів *хадісів*"), складають чотири основні твори по шиїтським *ріджаль* (відомі як чотири основні збірки з *'ілм ар-ріджаль*). Отже, основна частина матеріалу про передавачів була зібрана і систематизована ще до кінця XI ст.

Варто відзначити, що *хадіси* є самою ранньою формою літературної активності імамітів. Викладені факти дозволяють зробити висновок, що всі імамітські *хадіси* були записані ще до початку періоду окультації дванадцятого *імама*. Виділимо наступні етапи формування шиїтського корпусу *хадісів*:

1. До 874 року (початок малої окультації) імамітам вдалося записати в чотирьохстах *усул* основні богословські і юридичні традиції.

2. До початку XI століття завершився процес систематизації наявного на той час матеріалу, що зумовило появу 4-х класичних збірок.

3. До середини XVII століття, в період Сефевідів, набули нового розмаху процеси коментування і переосмислення богословських норм, в результаті чого з'явилися три пізні колекції.

ЛІТЕРАТУРА

Buckley R. **On the origins of shi'i hadith,** M.W., *1998*,n.2.

Kohlberg E.**"An unusual shi'i isnad." Beleife & law in imami shiism.** Variorum, *1991*.

Kohlberg E. **"Shi'i hadith" Religion, learning & science in the 'Abbasid period.** Cambridge university press, *1990*.

Kohlberg E. **"Al-usul al-arba'umia." Beleife & law in imami shiism.** Variorum, *1991*.

Al-Shaikh al-Mufid. **"Kitab al-Irshad. The book of guidance into the lives of the 12 imams".** The Muhammadi trust, *1981*. Переклад англ. мовою Howard I.K.A.

Sachedina A.A. **The just ruler in shiite Islam.** Oxford University press, *1988*.

Тусі, Мухаммад б. **ал-Хасан, "ал-Фігріст"**. Наджаф, *1961*.

Тусі, Мухаммад б. **ал-Хасан, " Кітаб ар-ріджаль"**, Наджаф, ал-матба'ат ал-хайдарійя *(без року)*.